

Tiäđuh arâšoddâdmist vanhimij já aitârdeijej várás

Pyeri vaanhim tâi aitârdeijeje!

Mij lep čokkim tunjin tiäđuid arâšoddâdem merhâšumeest párnâžân, arâšoddâdem toimâmhaamijn já orniimist sehe arâšoddâdem aalgâtmist. Loopâst lii uáinhiš čuákánkiäsu laavâin já äššikiirjijn, moh stivrejeh arâšoddâdem. Máttááttâshaldáttâs lii ráhtám taam tiätupakkeet oovtâstpargoost máttááttâs- já kulttuurministeriöin, sosial- já tiervâsvuotâministeriöin sehe Tiervâsvuođâ já pyereestvaijeem lájádâssáin.

Párnâst lii vuoigâdвуotâ arâšoddâdmân

Arâšoddâdem lii 0–6-ihâsijd párnáid fallum toimâ, mii lii ulmemiäldásâš já vuáđuduvá vuáváamáid. Arâšoddâdem lii párnáa vuoigâdвуotâ, já ton tehálâžžân pargon lii tuárjuđ párnáa šoddâm, ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem oovtâstpargoost vanhimijguin. Aitârdeijein lii vuosâsajasâš ovdâsvástádâs párnáa šoddâdmist, já arâšoddâdem tuárju taam šoddâdempargo.

Arâšoddâdem lii ohtâ uási syemmilii škovlimvuáhâduvâst. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ párnáa eellimavalii oppâm já škovliittâsân lohtâseijeje täsiáarvu olâšume. Arâšoddâdem totkoo ennuv já tot lii-uv uđâdum aktivlâvt tutkâmuštiäđui miäldásávt. Tutkâmušah pyehtih uáinusân, et arâšoddâdmist láa maangâlágán mieđes vaiguttâsah párnâžân já vuovâs vaiguttâsah ohtsâškoodán. Arâšoddâdemlaavâ vuáđuld taan ääigi kiävttoo termâ arâšoddâdem peivitišom saajeest.

Arâšoddâdem lii inklusivlâš, mii uáivild tom, et jyehi páárnâš uážžu uásálistiđ tooimân jieijâs vuolgâsoojijn. Arâšoddâdem áámmátliih aneh huolâ tast, et páárnâš tobdá, et sun tohhee tagarin ko lii sehe juávhu jesânin. Movtjiditmain párnáa já addelmáin sunjin máhđulâšvuođâid finniđ luhostume feeriimijd lii máhđulâš tuárjuđ párnáa mieđes munkove ovdánem.

Arâšoddâdem oppâmibárdâs vuáđuduvá ton jurdui, et párnááh uáppih oovtâst eres ulmuiguin já pirrâsáin. Juávkun kuullâm já skipáreh láa párnâžân teháliih. Uásálâšvuođâ, oovtâviärdásâšvuođâ, täsiáarvu já siärváduvlâšvuođâ vuáđujurduuh stivrejeh arâšoddâdmist porgum pargo. Tai vuáđujurdui miel jyehi párnáa jurduuh, uáinuh já uáivileh kuldâluvvojev já párnáin lii máhđulâšvuotâ vaiguttiđ jieijâs aargân lohtâseijeje aššijd.

Arâšoddâdmist annoo áárvust siärváduv já pirrâs kulttuurilâš, kielâlâš já filosofisâš maangâhámásâšvuotâ.

Arâšoddâdem lii oskolduvlâvt, filosofisávt já piälâdâhpoolitlâvt čoonnâsmettumis toimâ.

Párnáa kielâ ovdedem já arâšoddâdem máttááttâskielâ oppâm tuárjoo arâšoddâdmist maangâpiälâsávt. Kyevti- já maangâkielâg párnááh pyehtih sárnuđ já kevttiđ jieijâs eenikielâid arâšoddâdmist, já siämmást sij máttáátteleh arâšoddâdem máttááttâskielâ.

Arâšoddâdem uárnejuvoo suomâkielân, ruotâkielân já sâmikielâid. Arâšoddâdem puáhtá adeliđ meid romanikielân, já seevimkielâ kevttee párnái puáhtá adeliđ arâšoddâdem seevimkielân. Ton lasseen kieldâ tâi priivaat arâšoddâdem puáhtá faallâđ kyevtikielâg arâšoddâdem tâi kielâlâvgum.

Arâšoddâdmist tooimâi kuávdáást lii páárnâš: párnáa táárbuh, nanoduvah já ääših, moh kiäsutteh párnáa.

Arâšoddâdmist pargoviehâ oovded párnáa movtjidume oppâđ já uárnee oppâmân šiev máhđulâšvuođâid.

Arâšoddâdem pargoviehâ huksee oovtâst párnáiguin pirrâs, mast párnááh pyehtih toimâđ uásálâžžân já aktivlâžžân tuáimen. Párnááh já párnái aitârdeijejeh váldojeh fáárun tooimâ vuáváámân, olâšutmân já árvuštâlmân párnáid já vanhimáid hiäivulij vuovijguin.

Arâšoddâdem toimâ vuáđuduvá sierâdmân, já sierâin lii merhâšittee roolâ párnái pyereestvaijeem, oppâm já vuáruvaiguttem oovdedmist. Arâšoddâdmist párnááh hárvutteleh toimâđ juávhust oovtâst skipáriiguin já kunnijâttiđ nubijdis. Juávhust toimâdijnis párnááh finnejeh vuáttamušâid juávhust oromist já hárvutteleh taavijd já tááiđuid, maht nubijguin kalga toimâđ já magarijd ohtsijd njuolgâdusâid juávkku nuávdit. Arâšoddâdmist lii viggâmuš estiđ kivsedem máttááttâlmáin täid tehâlijd sosiállidj tááiđuid. Paihijguin porgum oovtâstpargoost lii stuorrâ merhâšume kivsedem estimist.

Arâšoddâdmist párnááh oovtâst rávisulmuiguin hárvutteleh tubdâđ, čäittiđ já heiviittâllâđ tobdoid. Tobdotááiđuh láa jieštubdâmuš já šiev mielâtiervâsvuođâ vuáđu. Meid párnáa matematliih, liihâdmân lohtâseijeje já jieškote-

uvlágán olgospyehtim tááiduh lasaneh. Arášoddâdmist párnááh totkeh maailm mii pirrâ já uápásmuveh jieijâs aldapirrâsân já aldasiärvádâhân.

Párnást lii arášoddâdmist vuoigâdvuotâ suu tarbâšem torjui

Arášoddâdmist jyehi párnást lii vuoigâdvuotâ oppâm, ovdánem já pyereestvaijeem torjui. Pargeeh tuárjuh párnáá suu persovnlj táárbui mielđ juávhu tooimâi uáassin. Pargovievâ pargon lii adeliđ párnázân suu tarbâšem torjuu taggaar háámist, mii lii sunjin hiäivulâš. Párnáá torjuu puáhtá adeliđ nryebžilávt nuuvt almolážžân, pehtilittum teikkâ sierânâs toorjân.

Pargeeh adeleh torjuu vuolgâsajasávt párnáá jieijâs juávhu siste, mut táárbu mielđ torjuu puáhtá olášuttiđ meid smaavâjuávhusst tâi sierânâsjuávhusst. Torjuu olášutmân puáhtá lohtâsiđ ovdâmerkkân arášoddâdem sierânâsmáttáatteijee máttááttâs já konsultaatio, arášoddâdmist onnum jieškote-uv riäidui kevttim tâi išedem tagarijn tilälâšvuotâin main páárnâš tom taarbâš. Jis páárnâš taarbâš ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem toorjân maangâ torjuu háámi, mii olášuttoo merikooskâi tâi juátkojeijee háámist, te párnázân tahhoo adelum torjust pehtilittum tâi sierânâs torjuu miärädâs tâi miärädâs toorjâpalvâlusân.

Arášoddâdem pargovievâ lasseen meid aitârdeijee tâi sosial- já tiervâsvuotâtipšo äššitobdee, ovdâmerkkân ravviittuv tiervâsvuotâtipšoo tâi tuáhtár puáhtá pieijâđ alguu joton párnázân adelum torjust arášoddâdmist. Arášoddâdmist uárnejum torjuu várás ij taarbâš äššitobdeeciäkkámuš. Oovtâstpargo sosial- já tiervâsvuotâtipšo palvâlusâiguin, tego sárnum- tâi toimâmterapeutijguin tâi psykologijguin, tábáhtuvâ toin naalijn, et párnázân adelum toorjâ hammiiččij ulmemiäldásii ubälâšvuotâ.

Párnáá persovnlâš arášoddâdemvuávám ađai párnáá ašvu

Párnáá ašvu ráhtoo jyehi párnái, kote lii perâpeivitipšoost tâi peivitipšoost, oovtâstpargoost arášoddâdem pargovievâin já párnáá vanhimijguin. Ton lasseen párnáá uáivil kalga väldiđ huámášumân talle ko lii ráhtimin párnáá ašvu. Párnáá ašvu lii ohtsâš vuávám tast, et párnáá persovnlâš ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem ovdeduvoo. Párnáá ašvu lii pááppárhäämist tâi digitallâš. Ohtsâš savâstállâm lii tehálâš, ko lii ráhtimin persovnlj arášoddâdemvuávám párnáá várás. Ašvusavâstâlmijn lii táárbu mielđ máhđulâšvuotâ tuulhâ kevttimân, mii täähid ohtsii ibárdâs párnáá aášijn. Jis páárnâš taarbâš ovdánmân, oppâmân tâi pyereestvajemân torjuu, te párnáá ašvun čálloo vuávám torjuu addelmist. Párnáá ašvuin torjuu olášuttem já ton vaigutteijeevuotâ puáhtá árvuštállâđ. Párnáá ašvu lii äššikirje, mon kalga toollâđ syeligâsâst.

Peivikiäjust pärnijuávhu arášoddâdem máttáatteijee västid arášoddâdem pedagogisii tooimâst já párnáá arášoddâdemvuávám ráhtimist. Perâpeivitipšoo puáhtá kevttiđ arášoddâdem máttáatteijee äššitubdâmuš iššeen párnáá arášoddâdemvuávám ráhtimist.

Arášoddâdem toimâmhäämih já ornim

Arášoddâdem fálloo peivikiäjust, perâpeivitipšoost tâi ávus arášoddâdem vyevi mielđ, tego ovdâmerkkân kerho- já sierâtoimân. Vanhimeh já aitârdeijeeh väljejehe jieijâs párnázân hiäivulii vyevi uásálistiđ arášoddâdmân. Kieldâst lii kenigâsvuotâ orniđ arášoddâdem kieldâ ässei táárbui miäldásávt. Meid priivaat palvâluspyevitteijeeh uárnejeh arášoddâdem palvâlusâid.

Peivikiäjuin olášuttum arášoddâdem lii juávkkuhámásâš. Juávhuin pargeh arášoddâdemlaavâ já -asättâs miäldásávt máttáatteijeeh, arášoddâdem sosionomeh já arášoddâdem párnáitipšooh. Peivikiäju hovdâ stivree ubâ peivikiäju.

Perâpeivitipšo lii smaavâ juávhusst olášuttum arášoddâdem. Perâpeivitipšo puáhtá orniđ perâpeivitipšo tâi párnáá päähist tâi juávkkuperâpeivitipšon kyevti tâi kuulmâ aitârdeijee oovtâstpargoost. Perâpeivitipšo västid jieijâs pärnijuávhu tooimâst já perâpeivitipšo njunošeh tuárjuh perâpeivitipšo ulmemiäldásii tooimâ vuávám já olášuttem.

Peivikiäjust já perâpeivitipšoost pyehtih porgâđ arášoddâdem sierânâsmáttáatteijeeh jo-uv juávhuin tâi jottee já konsultistee pargen. Arášoddâdmist pyehtih porgâđ meid eres konsultistee pargeeh, tego enâmânvarrimtuávág párnáiguin pargee arášoddâdem máttáatteijeeh. Pärnijuávhuin puáhtá porgâđ meid išedeijee pargoviehâ, tego arášoddâdem išedeijeeh.

Ávus arâšoddâdemtoimâ uárnejuvoo ovdâmerkkân sierâdemkieddi- tâi kerhotoimân, mii lii stivrejum já ulmemiäldásâš šoddâdemtoimâ. Ávus arâšoddâdem puáhtá anneeđ sistees ovdâmerkkân olgon orroom, sierâdem já taaiđâ-, muusik- tâi lihâdemšoddâdem. Meid vanhimeh já aitârdeijeih pyehtih uásálistiđ tooimân oovtâst párnáidiskuin.

Arâšoddâdem vuárutipšo, mii fáálá párnázân arâšoddâdem meid ehidist, iho já oholoopei ääigi, uárnejuvoo peivikiäjust tâi perâpeivitipšoost. Vuárutipšo uárnejuvoo párnázân táárbu miäldásii vijđoduvâst, ko vaanhim tâi mottoom eres aitârdeijeje pargoost jotteem tâi uápui luuhâm tom väätih.

Párnáá algâtem arâšoddâdmist

Vaanhim tâi aitârdeijeje kalga uuccâđ párnáá arâšoddâdmân nelji mánuppaje ovdil arâšoddâdem táárbu. Jis arâšoddâdem tárbu šadda pargosaje finnim, uápui, škovlim tâi pargo tâi uápui tiet nube kieldân varrim keežild, ige táárbu lah puáttám tiettiđ muuneeld, te arâšoddâdemsaje kalga uuccâđ majemustáá kyehti oho ovdil ko páárnáš taarbâš saje. Páárnáš puáhtá uásálistiđ jo-uv kieldâ ornim tâi priivaat tuáimee pyevtittem arâšoddâdmân. Kieldah já priivaat tuáimeeh fáalih jieijâs viermisijđoin lase tiäđuuid arâšoddâdmân uuccâm já algâtem keevâtlâšvuodâin. Jis páárnáš áásá já oro kyevti kieldâst, te sust lii vuoigâdvuotâ uásálistiđ arâšoddâdmân kuábbáá-uv kieldâst. Párnáin, kiäh láá koskâpuddâsávt suojâlemnáál, oche torvosaje teikkâ kiäin lii patâreijeestatus, lii vuoigâdvuotâ kieldâ ornim arâšoddâdmân, jis aitârdeijeje ovdâmerkkân jotâ pargoost, lohâ uápuid tâi toos lii miinii eres siämmáasullásâš suijâ. Huápulijn tilâlâšvuodâin tâi jis tileh mudoi nuuvt väätih arâšoddâdem kalga orniđ kyevti oho siste. Arâšoddâdem orniimist kalga ain smiettâđ párnáá hiäđu, já arâšoddâdem ornim kalga vuáđudud párnáá táárbuti árvuštâlmân. Párnást lii vuoigâdvuotâ kieldâ ornim arâšoddâdmân talle ko torvosaje lii perrui já párnázân mieđettum.

Oovtâstpargo arâšoddâdem já aitârdeijeje kooská

Vanhimij tâi aitârdeijeje já arâšoddâdem koskâsâš oovtâstpargo lii tehálâš párnáá ubâlâš ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem tááhust. Ko pargoviehâ já vanhimeh kuáhtájuh nubijdis áárvust annee vuovvijn, te tot hámme vuáđu šiev oovtâstpargo várás. Luáttámušlâš oovtâstpargo vuáđuduvâ kunnijáttee vuáruvaiguttâsân já kuábbáá-uv piälásii aktivlâšvuotân ovdâmerkkân piäiváliij saavâi molsomist. Arâšoddâdem pargovievâ pargon lii kuullâđ vanhimiđ já sii alguid sehe faallâđ vanhimiáid máhđulâšvuodâ uásálistiđ párnáá arâšoddâdem vuáváámân, olâšutmân já árvuštâlmân. Oovtâstpargoost kiävttoo išseen tulkkâ ain táárbu miel.

Oovtâstpargo lii eromâš tehálâš talle ko páárnáš aalgât arâšoddâdmist, arâšoddâdem áigásijn sirdâšuumijn, tego juávhu molsomist, ko páárnáš molso arâšoddâdemsaje tâi aalgât ovdâmáttááttâs sehe párnáá torjuu ohtâvuodâst. Vanhimeh já arâšoddâdem pargoviehâ suogârdeleh oovtâst, et maht párnáá ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem puáhtá tuárjuđ nuuvt pyereest ko máhđulâš. Tiäđu sirdum arâšoddâdmist vanhimiáid já vanhimiđ arâšoddâdmân lii tehálâš.

Arâšoddâdem já eres pärniiperâpalvâlusâi koskâsâš oovtâstpargo

Arâšoddâdem parga oovtâstpargo ravviittuvvâin sehe eres taarbâšlij táhuiguin, kiäh uárnejeh tiervâsvuodâtipšo já sosialpalvâlusâid. Oovtâstpargo tuárju párnáá pyereestvaijeem já ton peht meid perruu pyereestvaijeem.

Oovtâstpargo tuárju meid šievtásâsii arâšoddâdem ornim párnázân.

Oovtâstpargo ravviittuvvâin pargoo eromâšávt vijđes tiervâsvuotâtäärhistmij ohtâvuodâst, ko páárnáš lii 1 ½- já 4-ihásâš. Arâšoddâdem pargovievâ árvuštállâm párnáá ovdánmist já pyereestvajemist arâšoddâdmist lasettuvvoo vijđes tiervâsvuotâtäärhistmân aitârdeijeje kirjâlij mietâmuššâin. Oovtâstpargo lii tehálâš meid talle, jis páárnáš taarbâš torjuu arâšoddâdmist.

Tiäđuh, main párnáá puáhtá identifisistiđ tâi moh kieđâvušeh ovdâmerkkân párnáá tiervâsvuodâ tâi lattim, láá persovntiäđu. Persovntiäđuuid kalga toollâđ syeligâsâst. Párnázân kyeskee tiäđui sirdem ravviittuv já arâšoddâdem kooská olâšuttoo vuosâsajasávt aitârdeijeje kirjâlij mietâmuššâin, mut táárbu miel tiäđu lii máhđulâš sirded meid aitârdeijeje mietâmušttáá. Arâšoddâdemlaahâ (540/2018) addel arâšoddâdem uárneijeje vuoigâdvuodâ finniđ sosial- já tiervâsvuodâtipšo uárneijejein já áámmátulmuin velttimettumis syeligâsâst tollum tiäđuuid párnást arâšoddâdem ornim já pyevtittem várás sehe torjuu árvuštállâm várás aitârdeijeje mietâmušttáá.

Arâšoddâdem parga oovtâstpargo ovdâmáttááttâssâin já vuáđumáttááttâssâin, mii täähid tom, et páárnáš puáhtá sirdâšud njebžilávt arâšoddâdmist ovdâmáttááttâs peht škoovlân. Ovdâmáttááttâs tâi ovdâmáttááttâs

ulmijd ollee nubelágán toimâ lii puoh párnáid kenigittee ihe ovdil oppâkenigâsvuođâ älgim ađai váldunjuolgâdušlávtt 6-ihásijđ párnáid. Ton lasseen arâšoddâdem parga oovtâstpargo kirjerájuiguin já eres kulttuurtoimáin, lihâdemtoimáin já piäluštemlájádâssáin sehe jieškote-uv ideologisij siärváduvâiguin. Páárnâš puáhtá algâttid kuhedum oppâkenigâsvuođâ ovdil vuáđumáttááttâs algâtem, jis tuáhtár tâi psykolog árvuštâl, et páárnâš ij vádulâšvuođâ tâi puácvuođâ keežild pyevti mudoi olleeđ vuáđumáttááttâsân asâttum ulmijd. Kuhedum oppâkenigâsvuođâ algâtem várás váttuo äššitobdee ciälkkámuš já ton aalgâtmist meerrid kieldâ. Ko párnâžân lii tohhum miärádâs kuhedum oppâkenigâsvuođâst, te sun puáhtá algâttid kuhedum oppâkenigâsvuođâ munedeijee ovdâmáttááttâsâst 4-5-ihásâžžân tâi kuhedum oppâkenigâsvuođâ kulle ovdâmáttááttâs 6-ihásâžžân. Aitârdeijee meerrid, et uásálist-uv páárnâš kuhedum oppâkenigâsvuođâ munedeijee ovdâmáttááttâsân jo 5-ihásâžžân.

Laavah já äššikirjeh, moh stivrejeh arâšoddâdem

Arâšoddâdemlaahâ (540/2018) já staatârääđi asâttâs arâšoddâdemist (753/2018) stivrejeh arâšoddâdem. Laavâst asâttuvvoo párnâá vuoigâdvuođâst arâšoddâdemân já arâšoddâdem ääigi adelum ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem torjust. Laahâ miäruštâl arâšoddâdem uulmijđ já kenigâsvuođâid, moh kyeskih arâšoddâdem orniimân já pyevtitmân, arâšoddâdem vuáváámân já árvuštâlmân, pargovievâ rijttájeijeevuotân, mittomân já ráhtusân sehe ulmuu kiälbulâšvuotâvátámuššáid. Ton lasseen pargovievâ tievâsmittemškovliimist, syeligâsâst tolâmist já tiäđui molsomist, arâšoddâdem tiätuvaarijn sehe priivaat arâšoddâdemist asâttuvvoo arâšoddâdemlaavâst.

Arâšoddâdem vuáđuduvá Máttááttâshaldâttâs ráhtim aalmuglijđ arâšoddâdemvuávám vuáđusáid.

Arâšoddâdemvuávám vuáđuseh lii miärádâs, mon vuáđuld kieldâ tâi kieldâovtâstume tâi priivaat arâšoddâdem palvâluspyevtitteijee ráhtá páihálijđ arâšoddâdemvuávámijđ. Arâšoddâdem olášuttoo páihálij arâšoddâdemvuávámij miäldásávt.

Lasetiäđuh arâšoddâdemist láá ovdâmerkkân Máttááttâshaldâttâs sehe jieijâd aassâmkielâ viermisijđoin.